

Mariken van Nieumeghen

(Marieke uit Nijmegen)

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

De Nachtwacht van de Middelnederlandse literatuur, Een bloemlezing van Middelnederlandse letterkunde in hedendaags Nederlands

Beatrijs, De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Granida van P.C. Hooft in hedendaags Nederlands, Met een uitgebreide toelichting

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

www.robertcastermans.nl

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

Mariken van Nieumeghen

(Marieke uit Nijmegen)

De beste en meest volledige versie
in hedendaags Nederlands,
een uitgebreide toelichting
en een facsimile van
de oudste druk uit circa 1515

Robert Castermans Publishing
Amsterdam
2026

Voor jou

Robert Castermans Publishing is een imprint van Brave New Books B.V.

Copyright © 2026 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur. Tekstmining en datamining van deze uitgave of delen ervan zijn uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights reserved, including those for text and data mining, AI training, and similar technologies.

Vormgeving en omslag: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789465386416

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Mariken van Nieumeghen, mirakelspel, Wagenspel van Masscheroen, rederijkers, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

Afb. voorplat: rechterpaneel van *Triptiek van abt Antonius Tsgrooten* (1507)

INHOUD

WOORD VOORAF	7
INLEIDING.....	13
Overlevering	13
Slordige druk	14
Vertalingen en bewerkingen.....	15
Ontstaan	16
Auteurschap en rederijerskenmerken.....	16
<i>Balladestrofen</i>	17
<i>Strofen</i>	20
<i>Rondelen</i>	21
<i>Lofrefrein op de retorica</i>	22
<i>Wagenspel van Masscheroen</i>	24
<i>Zinspreuken</i>	27
<i>Renaissancekenmerken</i>	27
Mirakelspel	28
<i>Maria-mirakel</i>	30
<i>Waargebeurd en zeer wonderlijk</i>	30
<i>Structuur en bronnen</i>	32
<i>Opvoering</i>	35
Samenvatting van <i>Mariken van Nieumeghen</i>	35
Personages.....	40
<i>Mariken</i>	40
<i>Moenen</i>	42
<i>Gijsbrecht</i>	46
<i>Marikens tante</i>	46
Moraal, thema en motieven.....	49
Getallensymboliek	51
Tijd	57
Plaats	59
Afbeeldingen	61
TOELICHTINGEN BIJ VERSREGELS.....	71
NOTEN	103
BIBLIOGRAFIE.....	117
Uitgaven van <i>Mariken van Nieumeghen</i>	117
Middel nederlandse woordenboeken	119
Overige literatuur	120

FACSIMILE VAN DE UITGAVE VAN WILLEM VORSTERMAN	
UIT CIRCA 1515.....	137
Bijschriften bij de houtsneden.....	202

MARIKEN VAN NIEUMEGHEN IN HEDENDAAGS	
NEDERLANDS	203
Personages.....	207
Proloog	207
I. Hoe Gijsbrecht zijn nicht Mariken naar Nijmegen stuurde	207
II. Hoe Mariken zeer schandelijk werd toegesproken door haar tante.....	209
III. Hoe Mariken bij haar tante wegging en uit Nijmegen vertrok.....	212
IV. Hoe de duivel Moenen Mariken aansprak en verleidde	213
V. Hoe Gijsbrecht op zoek ging naar Mariken en afgesnauwd werd door zijn zus	219
VI. Hoe Marikens tante zichzelf de keel doorsneed	222
VII. Hoe Emmeken en Moenen naar Antwerpen reisden, waar zij veel slechte dingen veroorzaakten	223
VIII. Hoe Emmeken een beetje spijt krijgt van haar zondige leven	229
IX. Hoe Emmeken haar familie in Gelre wilde gaan opzoeken	230
X. Hoe Emmeken en Moenen naar Nijmegen reisden	232
XI. Hoe Moenen Emmeken van boven naar beneden gooide en hoe ze haar oom herkende.....	240
XII. Hoe Gijsbrecht met zijn nicht naar Keulen reisde	245
XIII. Hoe Emmeken en haar oom naar Rome reisden en hoe Emmeken biechtte bij de paus	245
XIV. Hoe Emmeken uit Rome vertrok en hoe ze non werd in het klooster voor bekeerde zondaressen in Maastricht.....	249
XV. Hoe Gods engel Emmeken de ringen om haar hals en armen verwijderde.....	249
Epiloog	250

WOORD VOORAF

Mariken van Nieumeghen is het bekendste en beste mirakelspel van de Middelnederlandse letterkunde en een hoogtepunt uit de Nederlandse literatuur. Het verhaal is dan ook opgenomen in de canon van de Nederlandse letterkunde. Wat *Mariken van Nieumeghen* ook bijzonder maakt, is dat het *Wagenspel van Masscheroben* een toneelstuk in een toneelstuk is. De loftuitingen over de *Mariken van Nieumeghen* zijn niet van de lucht:

- ‘een van de twee hoogtepunten uit onze laatmiddeleeuwse literatuur’ (het andere hoogtepunt is *Elckerlijc*) – prof. dr. Bart Ramakers
- ‘het laatmiddeleeuwse verhaal van Mariken is een der Nederlandse “klassieken” ’ – prof. dr. Dirk Coigneau
- ‘*Mariken van Nieumeghen* wordt algemeen beschouwd als het beste voorbeeld van een mirakelspel in de wereldliteratuur’ – prof. dr. John Kannemeyer
- ‘het meesterstuk van Middelnederlandse toneelschrijfkunst, de rijpste vrucht van de middeleeuwse geestelijke toneelschrijfkunst’ – dr. Gerard Knuvelder
- ‘*Mariken van Nieumeghen* is het hoogtepunt en de sluitsteen van de Middelnederlandse dramatische literatuur, het eerste echte drama in onze letterkunde, literatuur van alle tijden: een klassiek werk dat aanspreekt en ontroert’ – dr. Cornelis Kruyskamp
- ‘het pronkstuk van de Middelnederlandse toneelliteratuur’ – dr. Marcel van der Heijden
- ‘*Mariken van Nieumeghen*, one of the highlights of Dutch literature’ – prof. dr. Hans van Dijk
- ‘het boeiende spel, een der mooiste die ons uit de middeleeuwen zijn overgebleven’ – dr. Dirk Tinbergen
- ‘een meesterstuk van onze middeleeuwse dramatische literatuur’ – prof. dr. Jacobus Prinsen
- ‘de *Mariken van Nieumeghen* is een van de meest geliefde werken van de Nederlandse letterkunde’ – dr. Ton Duinhoven
- ‘Zonder twijfel is Mariken van Nieumeghen de meest tot de verbeelding sprekende vrouw in de laatmiddeleeuwse letterkunde’ – prof. dr. Jos Joosten
- ‘*Mariken van Nieumeghen*, een van de bekendste drama’s uit de Nederlandse toneelgeschiedenis’ – prof. dr. Herman Pleij

De taal van *Mariken van Nieumeghen* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties

(woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Tweespraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met 'Voorreden' (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590).¹ Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vandaar dat prof. dr. Marita Mathijssen (2003, p. 125) stelt:

Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits.
Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?

Voor de hertaling van *Mariken van Nieumeghen* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van dit mirakelspel en van de Middelnederlandse woordenboeken in de 'Bibliografie', met name het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW) en in mindere mate het *Vroegmiddelnederlands woordenboek* (het VMNW) en het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (het WNT).

De ondertitel van deze editie van *Mariken van Nieumeghen* luidt: *De beste en meest volledige versie in hedendaags Nederlands, een uitgebreide toelichting en een facsimile van de oudste druk uit circa 1515*. Het is 'de beste versie', omdat ik een aantal aperte fouten heb gecorrigeerd. Hierbij ben ik zo terughoudend mogelijk geweest, want ik wil van zo'n prachtig toneelstuk uiteraard niets veranderen aan de inhoud. Prof. dr. Jozef van Mierlo (1951, p. 176) roept over dr. Pieter Leendertz uit, die veel te veel aan de *Mariken van Nieumeghen* heeft zitten rommelen: 'Wat heeft de uitgave van Leendertz al kwaads gesticht!' Ik wil niet dat een vakgenoot iets soortgelijks over mij zegt. Mijn emendaties (verbeteringen) op een rij:

- 'te grave ghenanghen [lees: ghevanghen, R.C.] wert gheset' in de proloog geëmendeerd in 'in Grave gevangen werd genomen'
- 'den casteleyn vanden grave' in de proza-inleiding van hoofdstuk II na vs. 44 geëmendeerd in 'de kasteelheer van Buren'
- 'drie uren' in vs. 54 geëmendeerd in 'anderhalf uur'
- 'in die maze' in vs. 109 geëmendeerd in 'in de Waal'
- 'die casteleyn vanden grave' en 'hem leedende in die stadt van Shertoghen bossche' in de proza-inleiding van hoofdstuk VI na vs. 402 geëmendeerd in 'de kasteelheer van Buren' en 'is die naar 's-Hertogenbosch gebracht'
- 'te grave' in vs. 409 geëmendeerd in 'in Buren'
- '.vi. jaren' in de proza-inleiding van hoofdstuk IX na vs. 647 geëmendeerd in 'zeven jaar'
- 'mijn oom te venlo' in vs. 652 geëmendeerd in 'mijn oom even buiten Nijmegen'
- 'wel drie jaer doot' in vs. 700 geëmendeerd in 'al zeker een jaar dood'
- de tekst van Mariken 'Dats alle jaer op desen dach te doene' in vs. 709 geëmendeerd in tekst van Moenen.

Het is 'de meest volledige versie', omdat ik de vijf ontbrekende versregels (183, 563, 577, 647 en 872) en de drie ontbrekende hoofdstuktitels (IV, V en IX) heb aangevuld. Daarbij heb ik veelal gebruikgemaakt van conjecturen (gissingen) van vakgenoten. Verder heb ik een paar keer impliciete informatie die onontbeerlijk is voor een juist begrip, in zo min mogelijk woorden toegevoegd. Enkele

oudere uitgaven van *Mariken van Nieumeghen* laten het gescheld van de tante achterwege. Zo staat na vs. 76 in *De waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen* (editie Poelhekke, p. 28) tussen haakjes:

Hierop valt de Moeye uit met een reeks van de felste en platste verwijten en zonder op Mariken's tegenwerpingen te letten, vaart zij voort:

Het toneelstuk gaat hierna verder met vs. 101. Na vs. 76 in *Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen* (editie Wolthuis, p. 20) staat tussen haakjes:

De moeye overlaadt haar met de gemeenste scheldwoorden en Mariken klaagt:

Hierna worden ook de vs. 101-103 weggelaten en wordt dus vervolgd met vs. 104. Zoiets heet een gecastigeerde uitgave (castigeren = kuisen) of ook wel een uitgave ad (of: in) usum Delphini (= een uitgave ten gebruike van de dauphin, de Franse kroonprins, dus met weglating van de aanstootgevende passages). In het begin van de 17de eeuw verbood de kerkelijke leiding *Mariken van Nieumeghen* als zeer schadelijk voor de katholieke jeugd vanwege de nigromantie die erin voorkomt en op 16 april 1621 zette de bisschop van Antwerpen² *Mariken van Nieumeghen* op de index (lijst van verboden boeken) in de rubriek van boeken die verboden zijn voor de scholen en voor de algemene lezer, dat was de strengst verboden categorie (Frans Krap 1983, p. 85 en 103-104, Willem van Eeghem 1942, p. 423, Victor de la Montagne 1906, p. 62, Prudens van Duyse 1840, p. 71³ en Franz Joseph Mone 1838, p. 17). Uiteraard laat ik niets achterwege en is het taalgebruik in mijn hertaling ongekuist.

Een facsimile (reproductie) van de uitgave van *Mariken van Nieumeghen* door Willem Vorsterman uit circa 1515 heb ik opgenomen, omdat de twee facsimile-uitgaven uit 1904 en 1951 moeilijk verkrijgbaar zijn. De aanduiding van de versregels heb ik onder iedere scan toegevoegd. Citaten komen uit deze facsimile. Daarbij zijn de letters getranscribeerd in modern schrift, is de spelling van i/j, u/v en uu/w aangepast aan het huidige gebruik en zijn de correcties van aperte drukfouten tussen vierkante haken gezet. Ik heb de versregelnummering overgenomen van *Mariken van Nieumeghen & Elckerlijc*, editie Wilmink en Ramakers. Dat houdt in dat de prozagedeelten geen regelnummering hebben. Willem

Wilmink en Bart Ramakers vatten ‘Dat die viant was / Och ja ick dat doet mi claghen / Hoe condi ghi u metten viant ontdraghen’ niet als één versregel (vs. 1033) op, maar als twee versregels (vs. 1033-1034), waardoor hun editie uitkomt op één versregel meer (1145 versregels) dan de editie van Dirk Coigneau (1144 versregels) en de meeste andere edities. De uitgave van Dirk Coigneau (*Mariken van Nieumeghen*, editie Coigneau) staat op internet: https://www.dbnl.org/tekst/_mar001mari01_01

Wil je de volledige Middelnederlandse tekst in modern schrift lezen, dan kun je die met Google makkelijk vinden en vervolgens downloaden, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop of smartphone. *Mariken van Nieumeghen* in het Middelnederlands in modern schrift is op de volgende webpagina’s te vinden:

- <https://www.noviomagus.nl/var1.htm> (zonder annotaties)
- <https://web.archive.org/web/20110428182248/http://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/marieken> (zonder annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/_mar001mari01_01/ (editie Coigneau, 1996, met annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/_mar001mari02_01/ (editie Beuken, 1931, met annotaties)

De sprekersaanduidingen in toneelteksten staan doorgaans in kleinkapitaal, maar ik zet die in cursief omdat ik vind dat dit prettiger leest. Langere Middelnederlandse passages zijn niet hertaald in de toelichting, omdat de hertaling door de nummers van de versregels makkelijk te vinden is in het toneelstuk in hedendaags Nederlands.

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Meerdere passages in *Mariken van Nieumeghen* zijn voor een hedendaagse lezer niet of nauwelijks te begrijpen. Daarom licht ik die toe in het hoofdstuk ‘Toelichtingen bij versregels’. Het verdient aanbeveling om die toelichtingen door te nemen voordat je *Mariken van Nieumeghen* in hedendaags Nederlands gaat lezen, zodat je moeilijke passages beter begrijpt.

In citaten uit studies heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger ‘Middeleeuwen’ en ‘Renaissance’ met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus ‘middeleeuwen’ en ‘renaissance’ (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.robertcastermans.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Rest mij je veel leesplezier te wensen!

Robert Castermans
Amsterdam, maart 2026

INLEIDING

Overlevering

De oudste druk die bewaard is gebleven van *Mariken van Nieumeghen*, is die van Willem Vorsterman (15de eeuw-1543) uit circa 1515: *Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van nieumeghen die meer dan seuen iaren metten duuel woende ende verkeerde*. Hij was een bekende drukker uit Antwerpen en heeft ook de moraliteit (= didactisch-allegorisch toneelspel) *Elckerlijc* rond 1525 gepubliceerd. Vanwege Antwerpen als plaats van uitgave wordt zijn druk aangeduid met de letter A. Er bestaat nog maar één exemplaar van en dat bevindt zich in Bayrische Staatsbibliothek in München. Zie voor de facsimile van deze uitgave hieronder p. 139 e.v. Aan het eind staat het drukkersmerk van Willem Vorsterman. De negen houtsneden van deze editie vertellen in grote lijnen het verhaal. Deze houtsneden heb ik voorzien van bijschriften en die staan hieronder op p. 202.

Tegenwoordig wordt vrij algemeen aangenomen dat de druk van Willem Vorsterman gebaseerd is op een prozaverhaal dat verloren is gegaan. Daarnaast bestaan er nog drie drukken van begin 17de eeuw:

1. een Utrechtse druk (U) uit 1608, uitgegeven door Herman van Borculo: *Een schone historie, ende zeer wonderlijke ende waerachtighe gheschiedenisse van Mariken van Nimmegen, hoe sy meer dan zeven jaren met den duyvel woende ende verkeerde*. Dit is een versie die minder rooms-katholiek is en meer protestants. Daarom is Maria vervangen door God of Christus en wordt er niet verwezen naar de mis en het Heilige sacrament. Deze druk wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (signatuur 190 C 30) en is via de catalogus online in te zien en te downloaden.

Op deze 'protestantse' versie is mogelijk het historielied *Een schoone historie van Mayken van Nimmegen* uit waarschijnlijk de 17de eeuw gebaseerd. De tentoonstellingscatalogus *Mariken van Nieumeghen, Tentoonstelling 1 mei-1 juli 1968* (p. 30-33) bespreekt de twee drukjes van dit lied uit circa 1775 en circa 1785.⁴ De uitgave van circa 1775 is opgenomen in *Mariken van Nieumeghen* (editie Cornelis Kruyskamp, p. 81-94), *Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen* (editie Wim Beuken, p. 115-128) en *Een schoon*

spel van Mariken van Nieumeghen (editie Pieter Leendertz, p. 473-487). Het beslaat 424 versregels, verdeeld in 106 strofen. Ik ben nog een derde drukje uit circa 1820 tegengekomen in de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam en heb dat opgenomen in de 'Bibliografie'. Scans van alle drie de drukjes staan op internet

- https://books.google.nl/books?vid=KBNL:KBNL03000164525&redir_esc=y (drukje uit ca. 1775)
  - <https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/1889181> (drukje uit ca. 1785)
  - https://books.google.nl/books?vid=KBNL:UBA000000854&redir_esc=y (drukje uit ca. 1820)⁵
2. een Antwerpse druk uit 1615 van Pauwels Stroobant (S): *Een schoone historie van Mariken van Nimweghen, Een seer wonderlijcke ende waerachtige geschiedenis, hoe sy meer dan seven jaren met den duyvel woonde ende verkeerde*. Deze druk bevindt zich in de universiteitsbibliotheek in Gent (signatuur R 681).
  3. een nadruk hiervan uit 1615 van Pauwels Stroobant (Str): *Een schoone historie van Mariken van Nimweghen, Een seer wonderlijcke ende waerachtige gheschiedenisse, hoe sy meer dan seven jaren met den duyvel woonde ende verkeerde*. Ook deze druk bevindt zich in de universiteitsbibliotheek in Gent (signatuur R 1279). Beide drukken van Pauwels Stroobant zijn via de catalogus online in te zien en te downloaden.

Slordige druk

De kwaliteit van het zet- en drukwerk van de postincunabel⁶ van Willem Vorsterman laat veel te wensen over. Er staan veel zetfouten in. Zo bevat de 2de regel van de proloog al een zetfout: 'ghenanghen' in plaats van 'ghevanghen'. En zelfs de titel is niet foutloos:

DIE WAERACHTIGE ENDE
Een seer wonderlijcke historie van Mariken van
nieumeghen die meer dan seuen iaren
metten duuel woonde ende verkeerde

De eerste regel is een xylografie. Dat is een uit houtblok gesneden tekst die als wervende blikvanger werd gebruikt. Daarna zal de oorspronkelijke titel in typografie zijn toegevoegd, maar door het overbodige lidwoord 'Een' bevat de titel een grammaticale fout. Ook zijn sprekersaanduidingen vergeten of verwisseld en ontbreken vijf versregels (vs. 183, 563, 577, 647 en 872). De tekst is verdeeld in hoofdstukken en voorzien van samenvattende titels die beginnen met 'Hoe ...', bijvoorbeeld: 'Hoe marikens moeye haer selven dye kele afstack' (Hoe Marikens tante zichzelf de keel doorsneed), maar drie hoofdstuktitels (IV, V en IX) ontbreken.

Vertalingen en bewerkingen

In de 15de en 16de eeuw waren er in Engeland weinig drukkers. Daarom ging de Antwerpse drukker Jan van Doesborch (ca. 1470-1536) Engelstalige boeken drukken, die hij vervolgens naar Engeland verscheepte. In Londen had hij een boekwinkel. Hij heeft ook de Engelse vertaling van *Mariken van Nieumeghen* gepubliceerd in circa 1518: *Mary of Nemmegen*. Volgens Harry Ayres en Adriaan Barnouw was de vertaler de Engelsman Laurence Andrewe, die voor Jan van Doesborch werkte (*Mary of Nimmegen*, editie Ayres en Barnouw, p. 5), maar Willem Janssen (1967, p. 57-79) toont zeer gedetailleerd aan dat waarschijnlijk een Nederlander de vertaler was en niet een Engelsman. Die vertaling is een verhaal in proza en geen berijmde toneeltekst. Aangenomen wordt dat een prozaverhaal in het Nederlands van *Mariken van Nieumeghen* heeft bestaan dat de bron was van de toneelversie van Willem Vorsterman uit circa 1515 en van de Engelse vertaling van Jan van Doesborch uit circa 1518.

Mariken van Nieumeghen is vaak bewerkt en in vele talen vertaald. In 1648 heeft Hadrianus Lyraeus (de gelatiniseerde naam van Adrianus van Lyere, 1589-1661) een vertaling in het Latijn opgenomen in zijn bundel *Marialegenden: Trisagion Marianum sive trium mundi ordinum caelestium, terrestrium et infernorum, cultus, pietas et adoratio ter Sancto Nomini Mariae, vindicata, suppetiis moralibus atque historicis, in gratiam concionatorum copiose summissis*. Het is aannemelijk dat de versies van Willem Vorsterman, Jan van Doesborch en Hadrianus Lyraeus alle drie gebaseerd zijn op een verloren gegaan prozaverhaal. De Latijnse vertaling is een doorlopend prozaverhaal en heeft dus geen afwisseling van proza en poëzie. Dit sluit niet uit dat Hadrianus Lyraeus de uitgaven van Willem Vorsterman en Jan van Doesborch kende. Zijn Latijnse versie heeft geleid tot de internationale verspreiding van het verhaal en werd vertaald in het Italiaans, Duits, Engels, Frans, Noors en zelfs in

het Arabisch.

Er bestaan ook enkele verfilmingen van *Mariken van Nieumeghen*, waaronder een speelfilm van regisseur Jos Stelling uit 1974. Deze film veroorlooft zich veel vrijheden ten opzichte van het boek.

Ontstaan

Mariken van Nieumeghen is geschreven tussen 1490 en 1510. In die tijd werden veel boeken gedrukt die aangeduid worden als prozaromans. Dat waren grotendeels berijmde ridderromans die bewerkt werden tot proza, waarin soms berijmde dialogen voorkwamen. De bekende Karelroman *De vier Heemskinderen* is een prozabewerking van *Renout van Montalbaen*. Deze prozaromans en andere lectuur als heiligenlegenden, wonder- en reisverhalen en kluchtboeken worden vaak aangeduid als volksboeken en volksromans.

Toentertijd heerste ook het geloof aan duivels, heksen en tovenaars. Paus Innocentius VIII publiceerde in december 1484 zijn bul *Summis desiderantes affectibus* (Latijn voor: Omdat we ten zeerste verlangen). Daarin noemde hij hekserij de grootste misdaad jegens God en gaf hij toestemming om strenge maatregelen te nemen tegen personen die beschuldigd werden van hekserij en tovenarij. Naar aanleiding van deze bul publiceerden de Duitse dominicanen en inquisiteurs Henricus Institoris (Heinrich Kramer) en Jacobus Sprenger in 1487 hun *Malleus maleficarum* (malleus = hamer; maleficium = kwade daad; maleficarum = van de boosdoensters). Het is een handboek voor heksenjagers en de beste foltermethoden voor met name vrouwen die beschuldigd werden van duivelse praktijken. In 2005 is het door Ivo Gay vertaald als *De Heksenhamer*.

Mariken heeft zich weliswaar overgegeven aan de duivel en afspraken met hem gemaakt, maar zij wordt niet als heks getekend. Nergens is sprake van bijvoorbeeld nachtelijke bijeenkomsten van heksen onder leiding van de duivel (zogeheten heksensabbats of heksensynagogen) en van gevlieg op een bezemsteel.

Auteurschap en rederijkerskenmerken

Volgens de gangbare opvatting is het prozaverhaal dat verloren is gegaan, door een tweede auteur voor een deel omgezet in dialogen. Het is niet bekend wie de twee auteurs van *Mariken van Nieumeghen* zijn. Jozef van Mierlo (1949) heeft het auteurschap toegeschreven

aan Anna Bijns (1493-1575), maar velen hebben dit op goede gronden weerlegd.

De prozagedeelten in *Mariken van Nieumeghen* zijn geschreven door een ontwikkelde auteur, mogelijk een clericus die waarschijnlijk Latijnse leesdrama's kende. Gezien de kenmerken van het taalgebruik van de ingevoerde berijmde dialogen moeten die gedicht zijn door een rederijker uit Brabant. Antwerpen ligt dan voor de hand omdat een groot deel van het verhaal zich daar afspeelt. En de woorden 'versamen wilt in jonsten' (vs. 195), 'versamen i[n] jonsten' (vs. 227), 'Conste maect jonste' (vs. 533) en 'jonste deet bestaen' (vs. 1144) zouden allusies (toespelingen) kunnen zijn op het devies (de zinspreuk) 'Uyt jonsten versaemt' (uit genegenheid bijeengekomen of door vriendschap samengebracht) van de Antwerpse rederijderskamer De Violieren.

Hoewel de tweede auteur de oorspronkelijke prozatekst voor een deel omwerkte tot toneelverzen, was zijn versie niet bedoeld om opgevoerd te worden, maar als leesdrama. Anders had hij wel de hele tekst omgewerkt tot een toneeltekst. Een expositor ludi (letterlijk: uitlegger van het spel) of explicateur (verteller die toelichtingen geeft) had dan alleen de proloog en de epiloog hoeven uit te spreken. In het rederijkerstoneel komen geen toneelstukken voor waarbij een verteller tussen de scènes door prozateksten voordraagt.

Tot de poëziegedeelten behoren de zes balladestrofen (vs. 137-146, 147-156, 329-347, 403-416, 590-603 en 604-617), de twee strofen (vs. 433-440 en 1104-1127), de twee rondelen (vs. 348-355 en 648-655), het lofrefrein op de retorica (vs. 524-555) en het *Wagenspel van Masscheroen* (vs. 728-857).

Balladestrofen

Veel Franse dichters uit de 15de eeuw hebben balladen geschreven. In Nederland hebben vooral de rederijders, die bovenal dichters waren, deze dichtvorm beoefend. De rederijdersballade is beschouwend en bestaat uit een willekeurig aantal strofen van meestal 7 à 9 versregels. Een strofe of couplet is een soort gedachte-eenheid; wat in proza een alinea is, dat is in poëzie een strofe of couplet. In een gedicht kan die eenheid nog versterkt worden door ritme, metrum en rijm. De misschien wel bekendste rederijdersballade is *Van der mollenfeeste* (Het mollenfeest) van Anthonis de Roovere (ca. 1430-1482). Die bestaat uit 12 strofen van 8 versregels.

De monoloog van Mariken in vs. 137-156 bestaat uit twee balladestrofen van 10 versregels.

De eerste balladestrofe in vs. 137-146:

Weemi suchten krijsschen ende hant ghewrinck
Mi selven hetende vermalendijt
Dats nu mijn solaes ende anders gheen dinck
Doer mijns moeyen scand[i]ch verwijt
Eest onrecht dattet mi spijt
Sonder cause sulcken woorden te lijden
Neent vri in mi groeit sulcken nijt
Daer therte in wast nu talder tijt
Dat ic quaet ghenoech sitte in dit berijt
Om mi selven eewich te vermalendi[d]en

De tweede balladestrofe in vs. 147-156:

Hulpe welcken temptacie comt mi bespringhen
Wil ic mi selven verhanghen oft craghen
O joncheyt suldi u connen bedwinghen
Oft en wildi nae gheen reden vraghen
Wie soude oock alsulcken woorden verdraghen
Sonder schult hi en is niet levende ic meens
Diese sonder verdiente wel soude behaghen
Dies segick in wanhopen die mi comt belagen
Comt nu tot mi ende [helpt] mi beclaghen
God of die duvel tes mi alleleens

In beide balladestrofes uit Mariken haar wanhoop en in vs. 148 heeft ze zelfs een zelfmoordgedachte: 'Wil ic mi selven verhanghen oft craghen' (Wil ik me verhangen of verwurgen?). Het rijmschema van de strofen is ababbcbbbc.

Gijsbrecht uit een klacht in de vorm van een 19-regelige balladestrofe in vs. 329-347 op het rijmschema ababbcbccddedeeff:

O murmeracie die mi al even stranghe creyt
Hoe ontstelt ghi hert sin ende verstant
Om dat Mariken mijn nichte soe langhe beyt
Die ick om provande te nimmeghen sant
Ick seyde haer nochtan quaem die nacht op hant
Ofte datse haer vervaerde in eenigher w[ij]s
Dat si tot mijn susters soude gaen slapen want
Als ick te nimmeghen come dats altoos mij[n] logijs
Ick en hebbe hert sin noch avijs
Ick en moet weten hoet met haer staet
Mesquaem haer iet doer eenich afgrijs
Ick storve sonder hope of troost [lees: raet]

Want tmeysken is alle mijn toeverlaet
Ende van joncx heb icse op ghehouwen
Dus soude icker aensien node eenich quaet
Maer seer lichte vertwifeltmen jonge vrouwen
Dit es nae nimmeghen sonder vercouwen
Om van haer te hooren recht bescheet
Sulck hoort somtijts tes hem om hooren leet

Ook de tante uit een klacht in de vorm van een 14-regelige balladestrofe in vs. 403-416. Het rijmschema is ababbcbccdd, waarbij de laatste versregel door overlopend rijm verbonden is met vs. 417, 'Ha ha van dien bedrive':

Hulpe leveren longeren ende milten
Tanden hoofden wat ic al leets ghewinne
Den spijt sal mi doen bersten of smilten
Want ic swelle van quaetheyt als een spinne
Verwoet dul werdt ic ende buyten sinne
Doer die nieumere die ic daer hebbe verstaen
Doude dief die te grave opt slot lach in die rinne
Die is verlost ende laten gaen
Och nu es alle mijnen troost ghedaen
Want ons jonghe hertoghe bi wien ic blive
Sal nu ducht ick zijn hant opt bloote slaen
Ick bender so inne beroert dat ic mi saen
Over gheven soude met siele met live
Ende roepen alle duvels te mijnen verstive

De vs. 590-603 en 604-617 vormen twee 14-regelige balladestroken op het rijmschema abaabbcbccdd:

O memorie verstandnisse waerdi dinckende
Op dleven daer ick mi nu in ontdraghe
Het soude u duncken sondich ende stinckende
Ghi laet die claerheyt der hemelen blinckende
Ende gaet den wech der hellen vol meshage
Ick sie ende mercke meest alle daghe
Es hier yemant om mi ghequetst of doot
Ende ick weet wel desen moenen dat es de plaghe
En es vanden besten niet dit es den noot
Ic ghevoelt wel al en seyt hijs niet al bloot
Dat een viant moet wesen of niet veel betere
O moeye moeye u fel verwiten groot
Sal mi maken een verdoemt sletere

Eewelijc uuter graciën vanden hoochsten wetere

Ey lasen al eest voor mi wat claghelijcx
Ick ben te verre al woudick mi te keeren pooghen
Ic plach ooc maria te dienen daghelijcx
Met bedinghen oft anders iet behagelijcx
Ende die devocie es oec al vervloghen
Ende oec en wil [hi] se mi niet ghedoghen
Ende dat ic mi seghenen soude en gedoecht hi ooc niet
Daerbi soumen oec ghevoelen moghen
Dat hi quaet es om dat hi tseghenen vliet
Wat wil ic ooc achterdencken besiet doch siet
Tes nu te verre comen om achterdincken
Hola ic hebber ghinder twee bespriet
Die ic ghisteren dach stelde om scincken ende drincken
Daer wil ic mijn keelken laten clincken

Strofen

Er komen ook nog twee strofen voor. Een strofe als gedicht en dus niet als onderdeel van een gedicht is moeilijk te definiëren. Het gaat om een aantal versregels die samen één geheel vormen, waarbij die eenheid grafisch wordt weergegeven (meestal door witregels) en waarbij ook ritme, metrum en rijm een rol kunnen spelen.

De 8-regelige strofe van de duivel in vs. 433-440 op het rijmschema ababbcbc:

Ten helschen ghecriele
    In een eewich verseeren
Wil ic die siele onder luycifer broen
Wat dwasen menschen dat si om princen oft heeren
Oft uut partiscap hem sel[v]en verdoen
Al onse al onse die in dit opinioen
Hem selven houden so versteent
Partie ende nidicheyt baet der hellen menich millioen
Van zielen eert jaer lijt wie dat beweent

De 24-regelige strofe van Mariken in vs. 1104-1127 op het rijmschema abaabbcbccdccddeeffgffgg:

Langhe nachten zijn selden den ghenen lief
Die druck int herte hebben oft swaermoedicheit
Sijn slapen es grote onruste of meerder grief
Swaer droomen verscrickende of sulcken meskief

Mi ghebuert vele alsulcken onspoedicheyt
 Wie sal mi segghen die rechte bevroedicheyt
 Van minen droome daer ick in heb gheleghen
 Mi dochte ic was genomen uiter helscer gloedicheit
 Ende van daer boven inden hemel ghedreghen
 Daer quamen mi vele witter duyven teghen
 Die sloeghen mijn banden af met haren vlercken
 Ontbeyt wat sie ic o godheyt vol seghen
 Heb ic u hoghe ghenade vercreghen
 Och ja ic mijn banden zijn af somen mach mercken
 Si ligghen hier neven mi o godlike wercken
 Wat crachtiger schermshilt sidi tegen tvercrancken
 Dies en can men u nemmermeer voldancken
 Te gheenen stonden
 O mensche vol ghebreken ende vol sonden
 Hier aen moechdi nemen exempele
 Ende ter eeren deser weerdicheit sonder gronden
 Den almoghende god ee[w]ighen lof vermonden
 Naer u arm macht seer sempele
 Weldaet dient wel ghedaen in gods tempele

Rondelen

Het rondeel werd veel beoefend door de rederijkers. Een rondeel is een 8-regelig gedicht met gewoonlijk slechts twee rijmklanken en met een typerende herhaling van versregels. Vaak zijn de versregels 1, 4 en 7 aan elkaar gelijk of vrijwel gelijk, evenals de versregels 2 en 8. Zeker bij de rederijkers is dat het geval. De twee rondelen hebben het rijmschema abaaabab.

Het eerste rondeel in vs. 348-355 en de eerstvolgende versregel:

1. Ey lazen suster ghi beguyt mi
  2. Dat ghi segt dat gi van maeyken niet en weet
  3. Ey neen ick seker goey jan [duyt ghi]
  4. Ey lazen suster ghi beguyt mi
  5. Ick schat si yevers in een camer ghemu[y]t si
  6. Daermen sulken tijtkens om een grootken speet
  7. Ey lazen suster ghi beguyt mi
  8. Dat ghi segt dat ghi van haer niet en weet
- vs. 356: Ghi ghelaet u verstoort ende seer tonvreet

Het tweede rondeel in vs. 648-655 en de eerstvolgende versregel:

1. Emmeken u bede ontsegge ick u n[o]

2. Wildi segdi eens tot uwen vrienden varen
  3. Ick soudt u bidden waert u believen alsoe
  4. U bede lief ontseg ick u no
  5. Mijn moeye te nyeumeghen mijn oom te venlo
  6. En sach [ic niet] in ses och in seven jaren
  7. Daer omme ontsegghe ick u die bede no
  8. Ick belove u wi sullen tuwen vrienden varen
- vs. 656: Si en weten niet alle die mi bestaende waren

Beide rondelen zijn het begin van een nieuwe scène.

Lofrefrein op de retorica

Ook het refrein was een geliefde dichtvorm bij de rederijkers. Een refrein is een dichtvorm die afgeleid is van de Franse ballade. Het is een gedicht van minstens 4 strofen van gelijke lengte (gemiddeld een 15 versregels), met uitzondering van de laatste strofe, die korter kan zijn. Iedere strofe heeft dezelfde slotregel, de zogeheten stok of stokregel. Die geeft het thema van het gedicht weer, vaak in de vorm van een sententie (zinspreuk), en dient als gedichttitel. Soms bestaat de stok uit twee versregels. De laatste strofe dient opgedragen te worden aan de 'Prince' (prins, de erevoorzitter of beschermheer van de rederijkerskamer) en wordt dan ook de prince of princestrofe genoemd, maar zeker niet altijd wordt met 'Prince' de voorzitter van de rederijkerskamer bedoeld. Die 'Prince' kan de belichaming zijn van een aangesproken grootheid in het refrein zelf. Als die een geliefde is, kan zij in of boven de slotstrofe voorkomen als 'Princesse'. In religieuze refreinen kan met 'Prince' God of Christus toegesproken worden. Maria wordt dan aangesproken met 'Princesse'. De princestrofe is vaak korter dan de overige strofen.

Het lofrefrein op de retorica in vs. 524-555:

O Rethorijcke auctentijcke conste lieflijcke
 Ic claghe met wanhaghe die di eerst maecte
 Datmen di haet
     Ende versmaet
 Den sinnen die u beminnen vallet seer grieffelijc[ke]
 Hem tfi die di als dongheraecte
 Gheen gade en slaet
     Tfi sulcken daet
 Ick puer versmade
     Maer al eest scade
 Ende leet hem alleene die dit aenhoren
 Doer donconstighe gaet die conste verloren

Conste maect jonste steltmen in een parabele
Voer fabele houdic dat woert ende niet waer
Laet daer een constenaer comen notable
Donable van consten niet wetende een haer
Sal claer ghehoort zijn hier ende over al [daer]
Welnaer sal dye constighe van armoeden versmoren
Vercoren es die loeftutere allet jaer
Maer emmer al hebbens die selcke thoren
Doer donconstighe gaet die conste verloren

Tfy alle botte plumpe slechte sinnen
Die conste sout stellen in u verstant want
Reyn conste sal elck met rechte minnen
Conste eerst ghemaect aen elcken cant want
Conste hout in weelden menich playsant lant
Eere gheschie hem allen die conste[n] orboren
Tfy donconstighe die de const vander hant plant
Te dier causen stel ic den reghel van voren
Doer donconstighe gaet die conste verloren

Princelijc wil ick tot consten keeren
Ende nae mijn macht altoos consten leeren
Want niemant en es metter consten ghebornen
Maer tes alle constenaers een verseeeren
Dat donconstige die consten so luttel eeren

Dit refrein bestaat uit drie 9-regelige strofen. Het rijmschema van de eerste strofe is abcabcdee, dat van de tweede en derde strofe ababbcbbc. De princestrofe heeft 5 versregels en het rijmschema aabaa. Door het afwijkende eindrijm van 'Want niemant en es metter consten ghebornen' wordt deze versregel geaccentueerd.

De dichter laat met dit refrein zien dat hij een meester is in rijmtechniek. De eerste strofe heeft binnenrijm, de tweede kettingrijm en de derde dubbelstaarten. Binnenrijm is rijm van woorden binnen een versregel of rijm van een woord of woorden in een versregel met een woord of woorden in de daaropvolgende versregel, bijvoorbeeld: *Rethorijcke auctentijcke lieflijcke en claghe wanhaghe maecte haet versmaet*. Kettingrijm of overlooprijm is rijm waarbij het laatste woord van een versregel rijmt op het eerste woord van de volgende versregel,⁷ bijvoorbeeld: *notable Donable*. Een dubbelstaart⁸ zijn achtereenvolgende woorden aan het eind van een versregel die op elkaar rijmen, ook dubbelrijm genoemd⁹, bijvoorbeeld: *slechte sinnen* en *rechte minnen*. De princestrofe begint niet met 'Prince' maar met 'Princelijc' (prinselijk, als een prins, fier). Dat doet gekunsteld aan.

En de laatste regel van de princestrofe moest hetzelfde zijn als de stokregel, maar dat is niet het geval. Of durft de echte meester van de regels af te wijken?

De stokregel 'Doer donconstighe gaet die conste verloren' (door knoeiers gaat de kunst verloren) is een aanklacht tegen de prutsers die de dichtkunst niet beheersen of zelfs verachten.

Mariken zegt in vs. 508-513 dat je retorica niet kunt leren door je best te doen, want het is een gave van de Heilige Geest. In vs. 551-553 zegt ze dat ze alles zal doen wat in haar vermogen ligt om de kunst te blijven leren, want niemand wordt als kunstenaar geboren. Dit lijkt met elkaar in tegenspraak, maar is het niet. Retorica is inderdaad een gave van de Heilige Geest (en de aanleg voor deze woordkunst kan ze dan ook niet van de duivel opgedaan hebben), maar dit aangeboren talent moet door de dichter ontwikkeld worden door toewijding, dus studie en beoefening. Nelleke Moser (2001, p. 72) gaat hier uitgebreid op in:

De andere vrije kunsten kunnen met vlijt en voorbeelden geleerd worden, maar rhetorica is een gave van de Heilige Geest. Hierom is rhetorica de meest lofwaardige kunst. Ondanks haar voorgewende ongeleerdheid draagt Mariken even later toch een lofdicht op rhetorica voor. In de slotregels van dit refrein benadrukt zij het feit dat de kunsten geleerd moeten worden, omdat ze niet aangeboren zijn:

Princelijc wil ick tot consten keeren
Ende nae mijn macht altoos consten leeren,
Want niemant en es metter consten ghebornen.

Roose beschouwde deze regels als een contradictie met haar eerdere opmerking dat rhetorica niet met kracht te leren was. Volgens hem spreekt Mariken hier dan ook niet over rhetorica, maar over de vrije kunsten in het algemeen [Lode Roose 1968, p. 121-122]. Ze gebruikt immers een meervoudsvorm en ze heeft al eerder gezegd dat deze kunsten aangeleerd moesten worden. 'Metter consten' kan echter ook enkelvoud zijn, zoals Roose overigens zelf ook opmerkt. Het is bovendien onwaarschijnlijk dat Mariken in een lofdicht op rhetorica zonder nadere aankondiging over zou gaan van de beschrijving van rhetorica op de beschrijving van de andere kunsten. Volgens mij bedoelt Mariken in deze regels dat deze kunst zélf de mens niet aangeboren is, maar wel de gave om de kunst te leren. Zij belooft in dit citaat, het gegeven talent zo goed mogelijk te benutten.

Wagenspel van Masscheroen

Het *Wagenspel van Masscheroen* (vs. 728-857) is een toneelstuk in

een toneelstuk, een klein mysteriespel¹⁰ in een mirakelspel, en heeft tot doel Mariken duidelijk te maken dat het tijdens het aardse leven nooit te laat is om terug te keren tot God. Dit spel is het keerpunt in het verhaal en het begin van de redding van Mariken. Door het luisteren naar het toneelstukje komt ze tot inkeer en krijgt ze diep berouw. Hierna keert ze zich van Moenen af. Het tot-inzicht-komen door een personage in de aard van zijn of haar situatie wordt de agnitio (agnitie) genoemd en een plotselinge en radicale ommekeer in het handelingsverloop is de peripeteia (peripetie).¹¹

Een wagenspel is een betrekkelijk eenvoudig toneelstuk dat op een platte boerenwagen als verrijdbaar podium werd gespeeld. Het kan gaan om tableaux vivants uit de Bijbelse geschiedenis, eventueel met enige handeling en tekst, die op wagens in een ommegang (processie) rondgetrokken werden.

Het toneelstukje stelt een rechtszitting voor waarbij God de rechter is en de duivel en Maria elkaars tegenspelers zijn, een zogeheten hemel- of satansproces. Masscheroen presenteert zich als advocaat en vertegenwoordiger van Lucifer (advocatus diaboli ofwel duivelsadvocaat). Lucifer was de leider van de gevallen engelen; God had hen uit de hemel geworpen. Masscheroen beklaagt zich over de onrechtvaardige, onevenredig strenge behandeling van de gevallen engelen. De duivels plegen maar één vergrijp, de opstand tegen God onder Lucifer, en zijn dan voor eeuwig verdoemd, terwijl de mens naar hartenlust zondigt en altijd maar vergiffenis krijgt. Masscheroen overtuigt God dat Hij de mensen moet straffen. Vervolgens vraagt hij God om Lucifer en zijn hels gezelschap toestemming te geven om de mensen te straffen voor hun zonden en misdaden, want anders lukt het Hem nooit om een einde te maken aan de gruweldaden die zij plegen. Maria is de advocaat voor de mensen (advocata nostra ofwel onze voorspreekster) en gooit haar moederschap in de strijd door haar Zoon erop te wijzen dat ze Hem gedragen en gezoogd heeft. Ook herinnert ze Hem aan zijn belofte dat een berouwvolle zondaar altijd een beroep op Zijn genade kan doen. Ze bewerkstelligt bij haar Zoon uitstel van straf, zodat de mensen zich kunnen beteren en boete kunnen doen. Met haar optreden beschermt ze de mensen tegen de listen en lagen van de duivel.

God spreekt vooral in Zijn hoedanigheid van de Zoon. Daarom heeft Hij het over Zijn kruisdood (vs. 766-767) en Zijn Vader (vs. 769) en noemt Maria Hem haar Kind (vs. 786) en haar Zoon (vs. 836). God noemt haar als reactie Zijn moeder (vs. 796 en 850).

Wim Hüsken ziet in zijn artikel op internet 'Mariken en de vrije wil' (gepost op 4 juni 2023) in het *Wagenspel van Masscheroen* een polemieek over de vrije wil:

Lijken Maria en Masscheroen in het wagenspel dat Mariken op de Nijmeegse markt aanschouwt niet op Erasmus en Luther? Maria/Erasmus is een felle pleitbezorger voor het ontvangen van genade door de mens als hij berouw toont van zijn zonden, terwijl Masscheroen/Luther daarentegen geen enkele consideratie [= toegeeflijkheid, inschikkelijkheid, R.C.] met hem heeft en het hele menselijke ras tot in de eeuwigheid wil verdoemen. Ware het niet dat *Mariken van Nieumeghen* dateert uit een tijd die voorafgaat aan de controverse tussen Erasmus en Luther en op hun concrete pamflettenstrijd dus niet rechtstreeks betrekking heeft. Maar de auteur draagt wel bij – en daar draait het hier om – aan de discussie over de vrije wil zoals die door Valla en Pico werd aangezwengeld: Mariken wordt gered dankzij het feit dat zij op tijd haar zonden inziet en zich uit vrije wil van Moenen afkeert. Zou dit misschien een reden kunnen zijn geweest waarom de tekst in de eerste decennia van de zestiende eeuw zoveel aandacht trok? In dit opzicht zou de geschiedenis van Mariken voor de toenmalige lezer of toeschouwer niet ‘vreeswekkend’ zijn geweest, zoals Pleij schrijft, maar juist hoopgevend.

Zoals we hierboven hebben gezien, is de prozaversie van *Mariken van Nieumeghen* niet bewaard gebleven, maar beschikken we wel over een vertaling in het Engels daarvan: *Mary of Nemmegen* van circa 1518. Op de plek van de interpolatie (inlassing) van het *Wagenspel van Masscheroen* staat in de Engelse vertaling dat Mariken getuige is van een toneelspel van een zondig leven als dat van haar, waardoor ze tot inkeer komt:

Than went Emmekyn and harde the playe, and the playe was of synfull luyng, and there she sawe hyr luyng played before hyr face. Than she began to be sory and take repentance (*Mary of Nemmegen*, editie Davidson, Broos en Walsh, p. 36).

Dit zal ook gestaan hebben in de Middelnederlandse prozaversie en de rederijker zal het *Wagenspel van Masscheroen* op die plaats hebben toegevoegd. Het *Wagenspel van Masscheroen* is een aanpassing van een ouder Masscheroenspel, dat niet overgeleverd is. Hoe erover gesproken werd, bewijst dat het zeer populair was en het is nog opgevoerd in Antwerpen tijdens de vasten van 1518. Dit blijkt uit *De liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde, onder zinspreuk: Wt ionsten versaemt*, p. 91: ‘Item, dese Regerders deden in de vasten spelen ’t spel van de Masscharon, daer grote cost om ghedaen was.’

Vanaf de 13de eeuw treedt de duivel Mascaron op als verdediger

van de aanspraken van Lucifer op de zielen van de zondige mensen. In zijn uitoefening als advocaat of procureur maakt hij zich echter bijzonder belachelijk door onwaardig gedrag of procedurefouten en bederft hij de zaak. Vandaar zijn naam *Mascaron*, die afgeleid is van het Arabische *maskhara*, waarmee een hofnar, grappenmaker, lachwekkende figuur of risee wordt aangeduid, en die ook verwant is met het Germaanse *maskô*, dat 'demonisch wezen' betekent. Hij is een duivelse figuur die anderen aan het lachen maakt en zelf een voorwerp van spot is.¹²

Zinspreuken

In toneelstukken van de rederijkers wordt vaak met een sententie of een zinspreukige opmerking een scène beëindigd. Zie bijvoorbeeld de volgende versregels:

- 44: 'Want die boeverie der werelt is menigerhande' (want op deze wereld lopen veel boeven rond)
- 347: 'Sulck hoort somtijts tes hem om hooren leet' (Soms is het niet prettig om te vernemen wat er gebeurd is)
- 402: 'Niemand en scheidt gheerne van dat hi liefheeft' (Niemand is graag gescheiden van diegene die hij liefheeft)
- 432: 'Paertiscap verdoempt menighe siele' (Politiek fanatisme stort vele zielen in het verderf)
- 589: 'Maer alst hem belieft so heb ick uut ghebacken' (Maar als het God belieft, dan ben ik uitgekakt)
- 684: 'Gheen volle consent en gheeft eendrachtich / Boven hem en ben ic niet een haer te verwerven machtich' (Indien de Allerhoogste mij geen volledige toestemming geeft, ben ik tot helemaal niets in staat)
- 1020: 'Niet voer een heerlijc berou ter lester huere' (Er gaat niets boven oprecht berouw voordat je sterft)
- 1103: 'Boven alle dinghen daer wi af lesen / Mach penitencie veel griefs ghenesen' (Meer dan wat ook kan boetedoening veel leed genezen)
- 1127: 'Weldaet dient wel ghedaen in gods tempele' (Het goede dient in Gods huis gedaan te worden).

Renaissancekenmerken

Ook de nieuwe tijd van de renaissance openbaart zich. De auteur legt een grote belangstelling voor de aardse werkelijkheid aan de dag. Hij schildert het leven zoals hij het nauwkeurig waarneemt. De eigen tijd en omgeving en werkelijk levende personages beeldt hij uit. In de eerste scène treft ons direct het realisme bij het inkijkje in de huishouding van een priester door de opsomming van de kruidenierswaren die Mariken moet gaan kopen (vs. 5-7). Ook de